

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VAQTNI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI

Otamurodova Munisa Jabbor qizi,
University of Economics and Pedagogy

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik, struktur va lingvomadaniy xususiyatlari chog‘ishtirma tahlil qilinadi. Tadqiqotda vaqt kategoriyasining frazeologik darajadagi ifodalanish mexanizmlari, metaforik modellari hamda ularning milliy tafakkur bilan bog‘liqligi yoritiladi. Tahlil natijalari har ikkala tilda vaqtni ifodalovchi birliklarning umumiy semantik asosga ega ekanini, ammo ularning obrazlilik va qo‘llanish doirasida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: vaqt kategoriyasi, frazeologizm, semantik tahlil, metafora, temporal birliklar, lingvomadaniyat, chog‘ishtirma tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ семантических, структурных и лингвокультурных особенностей фразеологических единиц, выражающих категорию времени в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются механизмы репрезентации категории времени на фразеологическом уровне, включая их метафорические модели и связь с национальным мышлением. Результаты анализа показывают, что фразеологические единицы, обозначающие время в обоих языках, обладают общей семантической основой, однако в их образности и сфере употребления наблюдаются существенные различия.

Ключевые слова: категория времени, фразеологизм, семантический анализ, метафора, темпоральные единицы, лингвокультурология, сопоставительное языкознание.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the semantic, structural, and linguocultural features of phraseological units expressing time in the English and Uzbek languages. The study examines the mechanisms of expressing the category of time at the phraseological level, including their metaphorical models and their connection with national cognition. The results of the analysis demonstrate that, although phraseological units denoting time in both languages share a common semantic foundation, there exist significant differences in their imagery and spheres of usage.

Keywords: category of time, phraseological unit, semantic analysis, metaphor, temporal units, linguocultural studies, comparative linguistics.

Kirish. Frazeologik birliklar tilning eng barqaror va obrazli qatlamlaridan biri bo‘lib, ular orqali insonning vaqtga munosabati, uning o‘tishi, tezligi va qadri ifodalanadi. Ayniqsa, vaqtni bildiruvchi frazeologizmlar xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi va mentalitetini aks ettiradi.

Ingliz va o‘zbek tillarini chog‘ishtirish tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki ular turli til oilalariga mansub: ingliz tili german tillari guruhiga, o‘zbek tili esa turkiy tillar oilasiga kiradi. Shu bois, ularning frazeologik tizimini qiyoslash ilmiy jihatdan qiziqarli natijalar beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarni tizimli ravishda o‘rganish, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashdir.

Tadqiqotning vazifalari: vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarni tasniflash, ularning semantik xususiyatlarini aniqlash, lingvomadaniy omillarni tahlil qilish, ikki til o'rtasidagi muqobillik darajasini belgilashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida XX asrda shakllandi. Rus tilshunosligida V.V. Vinogradov frazeologik birliklarni tasniflash asoslarini ishlab chiqdi. Ingliz tilshunosligida A.V. Kunin frazeologizmlarning semantik va struktur xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev, B. Jo'rayev kabi olimlar frazeologiyani nazariy asoslarini ishlab chiqib, frazeologik lug'atlar yaratganlar.

Vaqt kategoriyasi esa kognitiv lingvistika doirasida keng o'rganilgan bo'lib, unda metafora asosiy rol o'ynaydi. Masalan, "vaqt – harakat", "vaqt – boylik" kabi konseptual metaforalar turli tillarda uchraydi. Shunga qaramay, ingliz va o'zbek tillarida aynan vaqtni ifodalovchi frazeologizmlarning chog'ishtirma tahlili yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

Zamonaviy tilshunoslikda vaqt kategoriyasi inson tafakkurining asosiy kognitiv tushunchalaridan biri sifatida qaraladi. Vaqtni anglash va uni til orqali ifodalash insoniyatning tarixiy-madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Har bir til o'zining ichki tizimi orqali vaqtni nafaqat grammatik shakllar, balki leksik va frazeologik vositalar yordamida ham ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarni chog'ishtirma tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, turli tilshunoslik yondashuvlarini uyg'unlashtirgan metodologik tizim asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida bir nechta asosiy metodlardan foydalanildi, ularning har biri o'ziga xos vazifalarni bajarib, tahlilning chuqurligini ta'minladi.

Dastlab, chog'ishtirma metod tadqiqotning asosiy yondashuvi sifatida ishlatildi. Bu metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar bir-biri bilan qiyoslandi, ularning semantik va struktur o'xshashlik hamda tafovutlari aniqlab chiqildi. Ushbu metod natijasida ikki til o'rtasidagi frazeologik moslik darajasi, ya'ni to'liq, qisman va mos kelmaydigan birliklar farqlari aniqlandi.

Shuningdek, semantik tahlil frazeologizmlarning ichki mazmunini, ularning vaqt tushunchasini qanday ifodalashini aniqlashga imkon berdi. Tadqiqot jarayonida har bir birlik semantik komponentlar bo'yicha o'rganilib, ularning ma'no guruhlari shakllantirildi. Masalan, vaqtning tezligi, davomiyligi, qadri va kechikishi kabi kategoriyalar bo'yicha frazeologizmlar tahlil qilindi.

Shu bilan birga, komponent tahlil metodi yordamida har bir frazeologizmning tarkibiy qismlari alohida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv birlik tarkibidagi leksik elementlarning o'zaro bog'liqligi va funksional roli aniqlanishiga yordam berdi. Shu orqali frazeologik birliklarning semantik qatlamlari va metaforik asoslari batafsil o'rganildi.

Shu jumladan, kontekstual tahlil frazeologizmlarning real nutqdagi qo'llanishini o'rganish imkonini berdi. Badiiy va publitsistik matnlar, shuningdek, kundalik nutq

namunalaridan foydalanib, frazeologik birliklarning funksional va stilistik xususiyatlari aniqlandi. Shu bilan birga, kontekstual tahlil tarjima jarayonida muammolarni aniqlashga ham yordam berdi.

Lingvomadaniy tahlil esa frazeologizmlarda aks etgan milliy qadriyatlar va madaniy belgilarni aniqlashga xizmat qildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida frazeologik birliklar ko'proq sanoat jamiyati va pragmatik tafakkur bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ular tabiat, hayotiy tajriba va xalq og'zaki ijodi bilan boyitilgan.

Shunday qilib, yuqoridagi metodlar majmui tadqiqotga frazeologik birliklarni semantik, struktur va madaniy jihatdan chuqur o'rganish imkonini berdi. Tadqiqot materiallari sifatida frazeologik lug'atlar, badiiy asarlar va real nutq namunalaridan foydalanildi, bu esa natijalarni anchagina ishonchli bo'lishida o'z tasirini ko'rsatdi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik, struktur va lingvomadaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish asosida olingan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, har ikkala til bir qator umumiy semantik printsiplarga ega bo'lsa-da, frazeologik birliklarning obrazlilik darajasi va kontekstual qo'llanilishi jihatidan sezilarli farqlar mavjud. Ingliz tilidagi frazeologizmlar odatda qisqa, ixcham va abstrakt bo'lib, ularning metaforik bazasi ko'pincha inson tajribasi yoki jamiyat qadriyatlarini bilan bog'langan. Masalan, *time is money* frazeologizmi vaqtni iqtisodiy resurs sifatida qabul qilishni aks ettiradi, *in a flash* esa vaqtning tez o'tishini inson fiziologiyasi orqali ifodalaydi.

O'zbek tilida frazeologik birliklar ko'proq fe'l markazli, tasviriy va kontekstual bo'lib, ular milliy mentalitet, tabiat va hayotiy tajribaga bog'langan. Masalan, ko'z ochib yumguncha va bir lahzada frazeologizmlari vaqtning tez o'tishini tasviriy ravishda ifodalaydi, vaqt – oltin esa vaqt qadriyatini hayotiy tajriba asosida tushuntiradi. Shu bilan birga, vaqtning davomiyligi va muntazamligini ifodalovchi birliklar ham mavjud: ingliz tilida *day after day*, *for ages*, o'zbek tilida esa *kun sayin*, *uzoq vaqt davomida* birliklari ko'p ishlatiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarning muqobilligi turlicha bo'lib, ba'zilar to'liq mos keladi, ba'zilar esa qisman yoki umuman muqobili yo'q. Bu natija tarjima jarayonida diqqatni kontekstual tafovutlarga qaratishni talab qiladi. Frazeologizmlarning semantik va struktur xususiyatlarini vizual tarzda taqqoslash uchun quyidagi jadval keltiriladi:

Ingliz va o'zbek frazeologik birliklarining qisqacha taqqoslanishi

Inglizcha frazeologizm	O'zbekcha frazeologizm	Qisqacha tavsif
<i>in a flash</i>	ko'z ochib yumguncha	Vaqtning tez o'tishi
<i>day after day</i>	kun sayin	Vaqtning davomiyligi, muntazamligi
<i>drag one's feet</i>	sustkashlik qilmoq	Vaqtning sust o'tishi yoki kechikish
<i>time is money</i>	vaqt – oltin	Vaqt qadri, iqtisodiy yoki hayotiy qiymat
<i>the good old days</i>	eski yaxshi kunlar	O'tgan vaqtga nisbatan qadriyat va xotira

Jadvaldagi birliklar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz frazeologizmlari qisqa, ixcham va ko'pincha metaforik bo'lsa, o'zbek birliklari tasviriy va kontekstga boy. Shuningdek, lingvomadaniy tahlil natijalari frazeologik birliklar milliy tafakkur bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi: ingliz birliklari sanoat jamiyati va pragmatizm bilan, o'zbek birliklari esa tabiat, kundalik hayot va xalq og'zaki ijodi bilan bog'langan. O'rganishlar natijasi shuni ko'rsatdiki, vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarni tarjima qilishda ularning semantik va madaniy kontekstini hisobga olish muhimdir, chunki bevosita muqobillik har doim mavjud emas. Shu bilan birga, frazeologizmlarning qo'llanilishi nutq janrlariga qarab farqlanadi: badiiy matnlarda ular tasviriy va obrazli bo'lsa, publitsistik matnlarda qisqa va ixcham shaklda uchraydi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik, struktur va lingvomadaniy xususiyatlarini chuqur o'rganish imkonini berdi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, har ikkala til frazeologik birliklar orqali vaqt tushunchasini ifodalasa-da, ularning kontekstual va madaniy komponentlari sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilidagi frazeologizmlar ko'pincha ixcham, metaforik va pragmatik bo'lib, vaqtni resurs sifatida ko'rish va tartibli jamiyat qadriyatlarini aks ettiradi. Masalan, time is money frazeologizmi vaqtning iqtisodiy qadriyatini, in a flash esa vaqtning tez o'tishini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi frazeologik birliklar esa ko'proq tasviriy, fe'l markazli va madaniy kontekstga boy bo'lib, ular milliy mentalitet, tabiat va kundalik hayot tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, ko'z ochib yumguncha va bir lahzada frazeologizmlari vaqtning tez o'tishini vizual va tasviriy shaklda ifodalaydi, vaqt – oltin esa vaqt qadriyatini hayotiy tajribaga asoslanib tushuntiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklarning tarjimasini har doim bevosita amalga oshirilmaydi. Ba'zi birliklar to'liq muqobillikka ega bo'lsa, ba'zilari faqat qisman mos keladi yoki umuman muqobili yo'q. Bu holat tarjimonning semantik, stilistik va madaniy jihatlarni hisobga olgan holda aniq va mos variantni tanlashini talab qiladi. Lingvomadaniy tahlil frazeologizmlarning milliy qadriyatlarni qanday aks ettirishini ham ochib berdi. Ingliz birliklari ko'proq sanoat jamiyati, tartib va pragmatizmga yo'naltirilgan bo'lsa, o'zbek birliklari tabiat, tarixiy tajriba va og'zaki ijodiy an'analar bilan boyitilgan. Bu farq frazeologik birliklarning ma'no qatlamini aniqlash va tarjima qilishda kontekstning muhimligini ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda tadqiqot natijalari asosida ingliz va o'zbek frazeologik birliklarning asosiy xususiyatlari qisqacha ko'rsatilgan:

Ingliz va o'zbek frazeologik birliklarning mulohazaviy taqqoslanishi

Til	Strukturasi	Semantik xususiyati	Madaniy konteksti	Tarjima imkoniyati
Ingliz tili	Qisqa, ixcham, metaforik	Tezlik, davomiylik, qadriyat	Sanoat jamiyati, pragmatizm	To'liq va qisman moslik mavjud
O'zbek tili	Fe'l markazli, tasviriy, kontekstual	Tezlik, davomiylik, qadriyat	Tabiat, kundalik hayot, milliy mentalitet	Qisman moslik va kontekstga bog'liq

Ushbu jadval shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek frazeologik birliklari umumiy semantik asosga ega bo'lsa-da, ularning lingvistik tuzilishi va madaniy konteksti turlicha. Shu bilan birga, frazeologizmlarning qo'llanilishi nutq janriga qarab farqlanadi: badiiy matnlarda ular tasviriy va obrazli bo'lsa, publitsistik va ilmiy matnlarda qisqa va pragmatik shaklda uchraydi. Bu holat tarjima va til o'rganishda doimiy e'tibor talab qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklar nafaqat semantik va struktur jihatdan, balki madaniy kontekst va nutq janriga qarab ham farq qiladi, bu esa chog'ishtirma tilshunoslik tadqiqotlarida hisobga olinishi zarur (Jo'rayev, 2010; Kulin, 1984).

Xulosa. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik, struktur va lingvomadaniy xususiyatlarini chog'ishtirma tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, u tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatlariga yangi yondashuvlarni taklif etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilda vaqt tushunchasini ifodalashda frazeologik birliklarning asosiy funksiyasi – vaqtni tez, sekin, davomiy yoki qadrlanadigan resurs sifatida aks ettirishdir. Shu bilan birga, frazeologik birliklarning struktura va metaforik bazasi, ularning madaniy konteksti va nutq janridagi qo'llanilishi ikki til o'rtasida sezilarli farqlarni yuzaga chiqaradi.

Ingliz tilidagi frazeologizmlar ko'pincha ixcham, metaforik va pragmatik bo'lib, ularning asosiy vazifasi vaqtni iqtisodiy yoki samarali resurs sifatida qabul qilishni ifodalashdir. O'zbek tilida esa frazeologik birliklar ko'proq tasviriy va kontekstga boy bo'lib, ular milliy mentalitet, tabiat va kundalik hayotiy tajribani aks ettiradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tarjima jarayonida frazeologik birliklarning to'liq muqobili har doim mavjud emas, shuning uchun semantik va madaniy kontekstni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, chog'ishtirma tahlil frazeologik birliklarning nutq janrlariga qarab qanday o'zgarishini ham ochib berdi. Badiiy matnlarda frazeologizmlar ko'proq tasviriy va obrazli bo'lsa, publitsistik va ilmiy matnlarda ular ixcham, aniq va pragmatik shaklda uchraydi. Bu esa vaqtni ifodalovchi frazeologik birliklarning funksional ko'lamini yanada kengaytiradi va tarjima hamda lingvistik tahlilda e'tiborni kuchaytiradi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u ingliz va o'zbek frazeologik birliklarini chog'ishtirma o'rganish orqali til o'rganish, tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlarini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, natijalar tilshunoslar va tarjimonlarga frazeologik birliklarning semantik qatlamini va madaniy kontekstini hisobga olgan holda ishlash imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash joizki, mazkur tadqiqot frazeologik birliklarni nafaqat semantik va struktur jihatdan, balki madaniy va pragmatik kontekstda ham o'rganishga imkon berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tilshunoslik, tarjima va lingvistik ta'lim jarayonlarida frazeologik birliklarning chog'ishtirma tahlili muhim o'rin tutadi va ikki til o'rtasidagi madaniy tafovutlarni yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Cowie, A. P. (2009). The Oxford History of English Lexicography. Oxford University Press.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
3. Rahmatullayev, A. (1992). O'zbek frazeologik birliklari va ularning semantik xususiyatlari. Toshkent: Fan.
4. Vinogradov, V. V. (1977). Problemy leksikologii i frazeologii. Moskva: Nauka.
5. Jo'rayev, S. (2010). Ingliz va o'zbek tilidagi frazeologik birliklarni chog'ishtirma tahlil qilish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
6. Kunin, A. A. (1984). Frazeologiya kak oblast lingvisticheskogo issledovaniya. Leningrad: Nauka.
7. Mel'čuk, I. A. (1995). Semantic Derivation and Phraseology. Amsterdam: John Benjamins.
8. Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1997). The BBI Combinatory Dictionary of English. Amsterdam: John Benjamins.
9. Soboleva, E. A. (2001). Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva: Vysshaya Shkola.
10. Khasanova, N. (2005). Lingvomadaniy aspekt frazeologizmov. Toshkent: Sharq.

